

Sztuka ogrodów w starożytności

Agata Kubala

il. 1 Malowidło grobowe z przedstawieniem ogrodu w willi głównodowodzącego wojsk faraona Amenhotepa III, Teby, XVIII dynastia; za: E. Churchill Semple, *Ancient Mediterranean Pleasure Gardens*, „Geographical Review” 1929, nr 3, s. 429, il. 7

Postrzeganie ogrodnictwa jako sztuki sięga czasów starożytnych. Umiejętność projektowania i zakładania ogrodów z wykorzystaniem uwarunkowań naturalnych oraz starannie dobranej roślinności, często łączonej z elementami architektonicznymi, pojawiła się wraz z pierwszymi cywilizacjami typu miejskiego. Początki świadomego komponowania drzew, krzewów i kwiatów z architekturą i naturalną scenerią wiążą się więc z terenami Egiptu i Bliskiego Wschodu w III tysiącleciu p.n.e. Pierwsze ogrody zaprojektowane z uwzględnieniem rozległości oraz specyfiki dostępnego terenu, warunkującego kształt przyszłych założeń oraz funkcji, jaką miały one pełnić, powstały w starożytnym Egipcie w okresie Starego Państwa (ok. 2686–2181 p.n.e.). Nie przetrwały do dziś, niestety, żadne uchwytnie archeologicznie ślady takich założeń, o ich istnieniu informują nas jednak zachowane teksty w grobowcach dostojników¹. Wiadomo z nich, iż egipskie ogrody od samego początku miały wiele cech, które stały się standardem w późniejszych założeniach, zwłaszcza tych datowanych na okres Nowego Państwa (ok. 1585/1550–1070 p.n.e.), odgrywających rolę wzorców dla ogrodów rzymskich i arabskich.

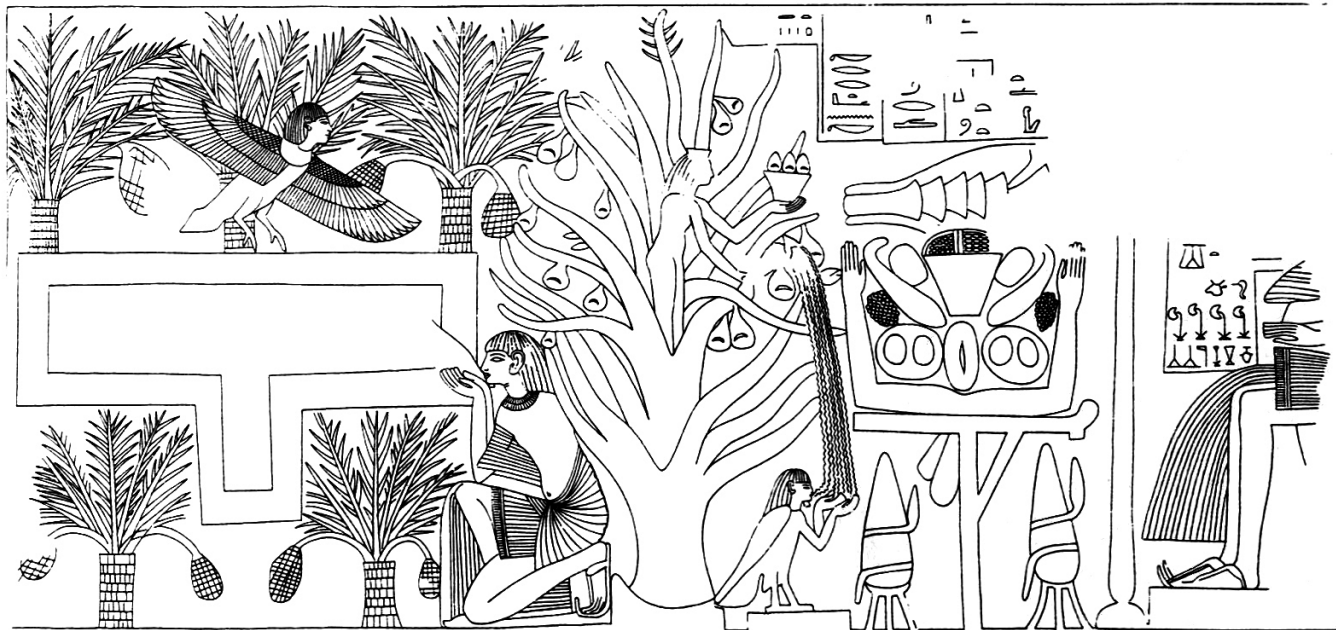
W projekcie egipskiego ogrodu ważna była nie tylko jego funkcja, która warunkowała formę – elementy niezmiennie uwzględniane przy tworzeniu ogrodów aż po naszą współczesność – ale także, a właściwie przede wszystkim, znaczenie. Okazywało się ono szczególnie istotne przy zakładaniu ogrodów przy świątyniach oraz grobach. Ich formę zawsze dyktowały względy religijne, które odgrywały też decydującą rolę przy wyborze sadzonych roślin oraz kształtu i rodzaju dekorujących je obiektów architektonicznych czy wolno stojących rzeźb.

Staroegipskie ogrody zakładano na planie prostokąta o ściśle osiowym układzie, z budynkiem, świątynią, grobem lub domem ulokowanym naprzeciw monumentalnej bramy wejściowej. Jednoś budowlę oraz przynależnego do niej ogrodu była zazwyczaj oczywista, podobnie jak ich zintegrowanie z otaczającą naturalną scenerią. Dla egipskiego ogrodu charakterystyczne są także symetria, objawiająca się w powtarzaniu poszczególnych elementów, oraz dominacja linii prostych, widoczna w kształtach wznoszonych konstrukcji czy w układzie roślin sadzonych w rzędach tworzących regularne kompozycje [il. 1]. Centralny element ogrodu stanowił zbiornik wodny – w rozległych przyświątynnych ogrodach sztuczne jezioro, służące nie tylko jako źródło wody, ale też jako miejsce odprawiania rytuałów. Jeziora znajdowały się także w ogrodach należących do bogatych urzędników dworskich. Najczęściej jednak ogrody prywatnych posiadłości zaopatrzone były w baseny, usytuowane również centralnie, w kształcie prostokąta lub litery „T” [il. 2]. Do wielu z nich dodawano schodki umożliwiające dotarcie do niższych partii w przypadku niewielkiej ilości wody.

Przy zakładaniu ogrodów wykorzystywano nierówności terenu, tworząc kilka poziomów łączonych terasami. Stopnie z balustradami, pozwalające na przejście z jednego poziomu na drugi, miały nie tylko użytkowe, ale także dekoracyjne znaczenie, podkreślając zmianę poziomów i punktów widokowych. Dobrym przykładem jest tutaj ogród przy

¹ Np. grób Metena z zachowaną inskrypcją opisującą jego willę oraz rozległy ogród. Zob. M. L. Schroeter Gothein, *A History of Garden Art From the Earliest Times to the Present Day*, t. 1, Cambridge 2014, s. 8.

il. 2 Basen w kształcie litery T, malowidło z grobu Tjanefera, Teby, XVIII dynastia; za: K. Seele, *The Tomb of Tjanefer at Thebes*, Chicago 1959, pl. 11

tw. Domu Króla w Tell el-Amarna (dawne Achet Aton [Horyzont Atona])². W trakcie wykopalisk w tej miejscowości natknięto się również na pozostałości ogrodów zakładanych w obrębie budynków, na wewnętrznych dziedzińcach³.

Ogrody były integralną częścią egipskich świątyń kultowych [il. 3], które budowano zawsze w miejscach ściśle związanych – według mitologii – z ich boskimi rezydentami, a następnie wypełniano roślinami oraz założeniami architektonicznymi i rzeźbami stanowiącymi ilustrację wybranego mitu, dotyczącego albo bóstwa czczonego w świątyni, albo stworzenia świata. Plan ogrodu podporządkowywano zatem wyobrażeniom religijnym. Jego układ musiał być ściśle usystematyzowany i symetryczny, reprezentował bowiem mikrokosmos, idealny świat w miniaturze. Jego centrum stanowił zawsze basen wypełniony roślinami i zwierzętami wodnymi, symbolizujący pierwotny ocean, Nun, z którego według starożytnych Egipcjan powstała każda forma życia⁴.

Rośliny dobierano starannie, najistotniejsze były nie ich dekoracyjne, ale symboliczne walory. Papirus – dom Hathor, pani nieba i bogini-matki – sadzony był w ogrodach przy świątyniach jej poświęconych, palmy daktylowe znajdowały się zawsze w ogrodach przybytków boga słońca Re, jako szczególnie z nim związane, podczas gdy lotos reprezentował tego boga w jego wczesnoporannej formie, w której zwał się on Nefertem. Palmy dum, określane również mianem widlic tebańskich, sadzono w ogrodach świątyń należących do boga-pisarza Tota oraz boga płodności Mina⁵.

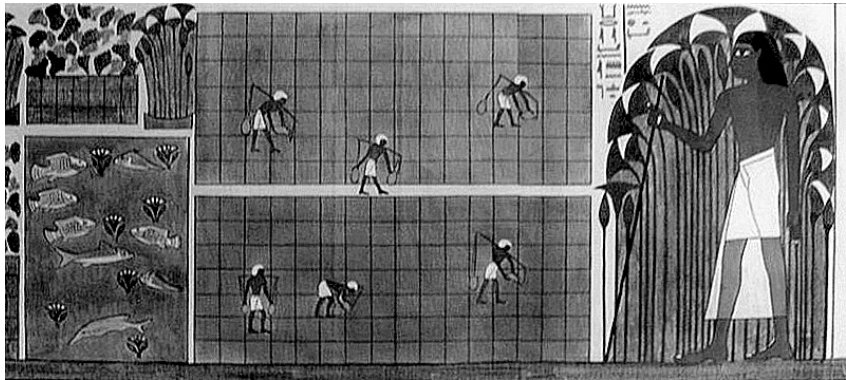
² Zob. J. D. S. Pendlebury, *The City of Akhenaten*, t. 3: *The Central City and the Official Quarters: The Excavations at Tell el-Amarna during the Seasons 1926–1927 and 1931–1936*, London 1951, s. 86.

³ Zob. A. Wilkinson, *Symbolism and Design in Ancient Egyptian Gardens*, „Garden History” 1994, nr 1, s. 8.

⁴ Zob. R. Germer, *Gardens* [hasło], [w:] *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, ed. D. B. Redford, Cairo 2001, t. 2, s. 4.

⁵ Zob. I. Wallert, *Die Palmen im alten Ägypten. Eine Untersuchungen ihrer praktischen, symbolischen und religiösen Bedeutung*, Berlin 1962, s. 97 n.

il. 3 Ogród Amona przy świątyni w Karnaku, malowidło z grobu Nakha, głównego ogrodnika, Teby, XVIII dynastia; za: commons.wikimedia.org/wiki/File:Gardens_of_Nakh_1.JPG

Twórcy ogrodów starannie odzwierciedlali mitologiczne krajobrazy, odbijające ich wyobrażenia o tym, jak powstał świat i jak jego istnienie podtrzymywane jest przez wieki. Dlatego ogrody przyświątynne stanowiły także źródła produktów niezbędnych do sprawowania rytuałów zapewniających zachowanie naturalnego rytmu i porządku świata⁶. Posągi ustawiane w ogrodach też nie miały jedynie dekoracyjnego przeznaczenia, ale były nośnikami treści religijnych, wykorzystywanymi np. w trakcie uroczystych procesji odbywanych w obrębie terenu świątynnego.

Ze względów religijnych zakładano także ogrody bezpośrednio przed grobowcami. Odgrywały one bardzo ważną rolę w egipskich wierzeniach związanych z życiem po śmierci, będąc swego rodzaju teatrami, w których sprawowano rytuały łączące się ze śmiercią i życiem wiecznym. Ogrody takie wypełniano drzewami, tworzącymi „święte gaje”, które miały szczególne znaczenie w mitologii i rytuałach śmierci. Pośrodku umieszczano basen z wodą, aby nieśmiertelna dusza zmarłego, *ba*, przedstawiana najczęściej pod postacią ptaka, mogła znaleźć ochłodę wśród gałęzi drzew oraz zaspokoić pragnienie.

Sens ogrodu grobowego, jego przesłanie wyrażały się w porastającej go roślinności oraz dekoracji rzeźbiarskiej i reliefowej. Dobór roślin nie był przypadkowy: byliny sadzono obok roślin obumierających każdego roku i odżywających wiosną na nowo. Symbolizowały one nadzieję zmarłych na odrodzenie się w nowym życiu w zaświatach. Rzeźba wolno stojąca i relief przedstawiały spoczywającą w grobie osobę w trakcie wykonywania różnych czynności, stanowiły jej żyjące wyobrażenie.

Ogrody przy grobach dostojników nie miały dużych rozmiarów – ze względu na ograniczony obszar nekropolii. Znacznie bardziej rozległe były założenia ogrodowe lokowane przy królewskich świątyniach grobowych. Stworzenie takiego ogrodu wymagało jednakże ogromnego wysiłku, ponieważ świątynie kultu pośmiertnego władców sytuowano na pustyni. Wąski pas ziemi uprawnej wzdłuż Nilu miał zbyt wielką wartość, aby tracić go na wznoszenie tych ogromnych założeń. Twórcy owych ogrodów, zakładając je na nieprzyjaznym, a nawet wrogim wegetacji terenie, zamieniali go w zieloną przestrzeń wypełnioną drzewami. Dokony-

⁶ Zob. A. Wilkinson, *The Garden in Ancient Egypt*, London 1998, s. 171.

wali tego, wykuwając duże otwory w podłożu skalnym, które następnie wypełniano mieszanką syltu nilowego i piasku; w niej sadzono drzewa w równych rzędach i w regularnym układzie. Założenia ogrodowe przy świątyniach grobowych były w istocie świętymi gajami, głównie z tamaryszkami oraz sykomorami, mającymi ogromne znaczenie w rytuałach związanych ze śmiercią i odradzaniem się⁷. Najstarsze dowody sadzenia drzew przed założeniami grobowymi władców pochodzą z kompleksu grobowego Snofru, pierwszego władcy IV dynastii w Dahszur⁸. Aleje, wzdłuż których rosły tamaryszki i sykomory, prowadziły do świątyni grobowej króla Mentuhotepa I, założyciela XI dynastii. W Deir el-Bahari święte egipskie Drzewa Życia, zwane *ished*, (drzewo persea), rosły na tarasach założenia grobowego królowej Hatszepsut z XVIII dynastii, usytuowanego w pobliżu kompleksu Mentuhotepa. Zakładanie ogrodów przy królewskich świątyniach grobowych miało jeszcze inny, propagandowy wymiar, symbolizowało bowiem potęgę władcy, jako zdolnego zdominować naturę poprzez przenoszenie roślin na pustynię i zapewnienie ich trwania w tamtejszych nieprzyjaznych warunkach⁹.

Pragnienie utrzymania naturalnego porządku świata było głównym, ale nie jedynym powodem zakładania ogrodów w starożytnym Egipcie. Obok funkcji religijnych miały one także inny, bardziej prywatny charakter – w posiadłościach dostojników czy bogatych obywateli oraz wokół pałaców królewskich służyły jako miejsca odpoczynku i spędzania wolnego czasu. Ich plan był taki sam jak ogrodów przy świątyniach czy grobach, oparty na geometrycznym podziale powierzchni i ściśle uporządkowanym układzie. Centrum prywatnego ogrodu wyznaczał basen z wodą, w którym sadzono kwiaty lotosu i hodowano ryby oraz ptactwo wodne [il. 4]. Basen ten stanowił nie tylko element dekoracyjny, służył również jako źródło wody do podlewania roślin ogrodowych oraz jako miejsce ochłody i odświeżenia dla mieszkańców domu. Wodę dostarczano z Nilu za pomocą systemu irygacyjnego, w jaki wyposażony był każdy ogród, złożonego z systemu kanałów biegnących w liniach prostych. Na brzegach zbiorników sadzono papirus oraz ozdobne rośliny, za nimi zaś mniejsze drzewa w równych rzędach i regularnych odstępach. Duże drzewa, takie jak palmy, rosły na obrzeżach ogrodu, tuż przy otaczającym go murze.

Informacji o kształcie architektonicznym prywatnych ogrodów oraz gatunkach sadzonych w nich roślin dostarczają malowidła z grobów dostojników z nekropolii tebańskiej, datowanych na okres Nowego Państwa, kiedy sztuka ogrodowa w Egipcie uzyskuje najpełniejszy wyraz. Drewniane modele ogrodów były też elementem wyposażenia grobowego¹⁰. Wewnętrznych podziałów w obrębie ogrodu dokonywano za pomocą systemu arkad i kolumnad, stanowiących również tło dla roślin, lub pergoli składających się z filarów, budowanych najczęściej z cegły mułowej. Pergole takie ustawiano również wokół basenu z wodą, gdzie, pokryte winoroślą, tworzyły one rodzaj altany. Budowlami wznoszonymi w obrębie ogrodów były konstruowane z cegły pokrytej stiukiem i pomalowane żywymi barwami pawilony, które mogły służyć jako jadalnie,

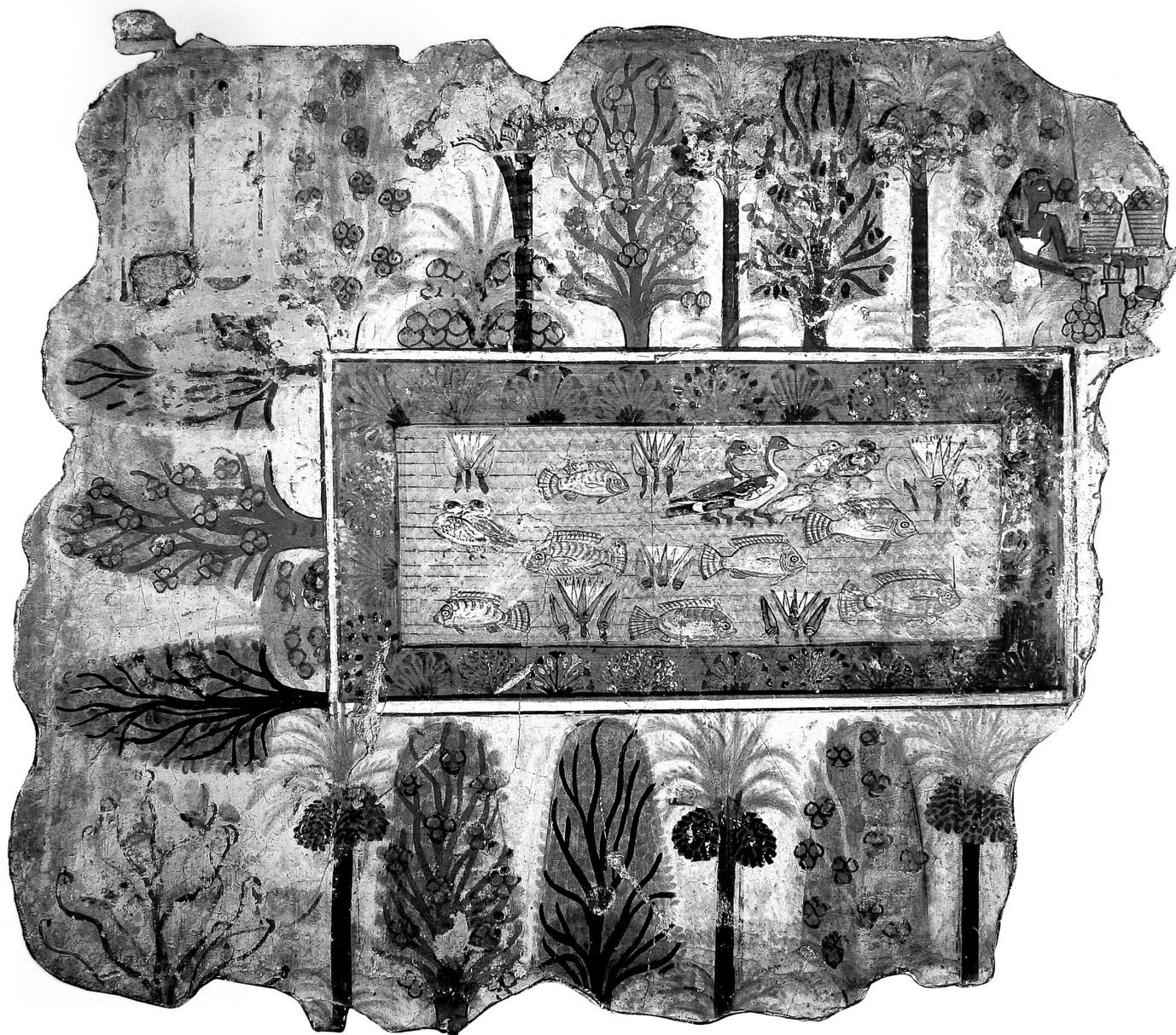

⁷ Tamaryszek, jak wierzą, był drzewem, na którym odpoczywała dusza Ozyrysa przedstawiana pod postacią ptaka. Sykomorę z kolei uważano za żywicielkę zmarłych.

⁸ Zob. R. Germer, *op. cit.*, s. 4.

⁹ Zob. A. Wilkinson, *Symbolism and Design...*, s. 4.

¹⁰ Najlepiej zachowany model ogrodu, datowany na czasy panowania XII dynastii (Średnie Państwo), pochodzi z grobu Meketre w Tebach. Zob. <http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/544256> (data dostępu: 31 X 2014).

il. 4 Staw w ogrodzie, malowidło z grobu Nebamuna, Teby, XVIII dynastia; za: G. Farina, *La Pittura egiziana*, Milano 1929, tabl. CXXV

świątynie lub punkty widokowe. Wewnątrz ogrodów stawiano też niewielkie kioski chroniące przed wiatrem i słońcem, budowane z lekkich materiałów – malowanego drewna lub papirusu – i funkcjonujące jako miejsca odpoczynku. Miały one zakrzywiony dach wsparty na kolumnach papirusowych bądź lotosowych, podporach typowych dla egipskiej architektury. Takie kioski stały się następnie popularną konstrukcją w islamskich ogrodach i jeszcze w XIX w. występowały w tego typu założeniach w Kairze¹¹.

Założenia ogrodowe tworzyły również część architektury starożytnego Bliskiego Wschodu. Tak jak w Egipcie, tak i w Mezopotamii (obecny Irak i północno-wschodnia część Syrii) głównym czynnikiem warunkującym powstanie i przetrwanie ogrodów była umiejętność sztucznego nawadniania połączona z wysiłkiem ludzkim. Ogrody te tworzone prawie zawsze na niegościnnym, pustynnym terenie, więc projektowano je tak, aby dobrze znosiły trudne warunki klimatyczne oraz dostarczały miejsca do odpoczynku, rozrywki, a także sprawowania ceremonii religijnych. Nie bez znaczenia pozostawała również ich rola ekonomiczna, jako źródeł pożywienia oraz produktów składanych w ofierze, aczkolwiek zdecydowana większość mezopotamskich ogrodów należała do kategorii ornamentalnych, rekreacyjnych jednostek, które „żywiły raczej duszę niż ciało”¹².

Najwcześniejszy, przypadający na III tysiąclecie p.n.e., etap formowania założeń ogrodowych w Mezopotamii znamy tylko z przekazów pisanych. We wprowadzeniu do najstarszego zachowanego tekstu literackiego, *Eposu o Gilgameszu*, tytułowy bohater, władca sumeryjskiego Uruk, mówi o jego terytorium następująco: „Jedna mila kwadratowa to miasto, jedna mila kwadratowa to sady i jedna mila kwadratowa to wyrobiska gliny”¹³. Należy przy tym zauważyć, że w języku sumeryjskim nie było osobnych słów na określenie sadu i ogrodu – obydwa typy przestrzeni przywoływano tym samym wyrażeniem¹⁴.

Ogród mezopotamski był związany z miastem, zakładany w obrębie jego murów. Najstarsze zachowane pozostałości takiego założenia datują się na początek XVIII w. p.n.e. Ogród ten znajdował się na dużym wewnętrznym dziedzińcu pałacu w Mari, zwanym w ówczesnych źródłach pisanych Dziedzińcem Palm¹⁵. Jego cechą charakterystyczną był dekoracyjny zbiornik na wodę umieszczony wśród drzew palmowych. W narożniku jednego z dziedzińców pałacu w Ugarit z XIV w. p.n.e. archeolodzy odkryli pozostałości ziemi uprawnej, które wskazują na możliwość istnienia ogrodu obsadzonego kwiatami, krzewami lub drzewami. Oprócz śladów ziemi zachowały się również resztki basenu na wodę, usytuowanego jednak nie centralnie, jak w egipskich ogrodach, ale z boku. W centrum rosły najprawdopodobniej drzewa. Taka lokalizacja zbiornika na wodę oraz drzew może nieco dziwić, staje się jednak bardziej zrozumiała, kiedy weźmie się pod uwagę fakt, iż w niemal w całości pustynnej Mezopotamii drzewo odgrywało tak istotną rolę, że personifikowano je jako bóstwo o imieniu Ningiszszida (Pan Dobrego

¹¹ Zob. A. Wilkinson, *Symbolism and Design...*, s. 10.

¹² Zob. R. Cross, R. Spencer, *Sustainable Gardens*, Colingwood 2009, s. 16.

¹³ S. Dalley, *Ancient Mesopotamian Gardens and the Identification of the Hanging Gardens of Babylon Resolved*, „Garden History” 1993, nr 1, s. 2.

¹⁴ Zob. Eadem, *Ancient Mesopotamia*, [w:] *The Oxford Companion to Gardens*, ed. G. Jellicoe [et al.], Oxford 1986, s. 368.

¹⁵ Zob. Y. M. Al-Khalesi, *The Court of Palms: A Functional Interpretation of the Mari Palace*, Malibu [California] 1978, s. 10.

¹⁶ Zob. E. Dhorme, *Les Religions de Babylonie et d'Assyrie*, Paris 1949, s. 119.

¹⁷ Zob. K. L. Gleason, *Gardens in Pre-classical Times*, [w:] *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, red. E. M. Meyers, New York 1997, t. 2, s. 383.

¹⁸ Zob. S. Dalley, *Ancient Mesopotamian Gardens...*, s. 4.

¹⁹ Zob. K. Polinger Foster, *The Hanging Gardens of Nineveh*, „Iraq” t. 66 (2004), s. 214.

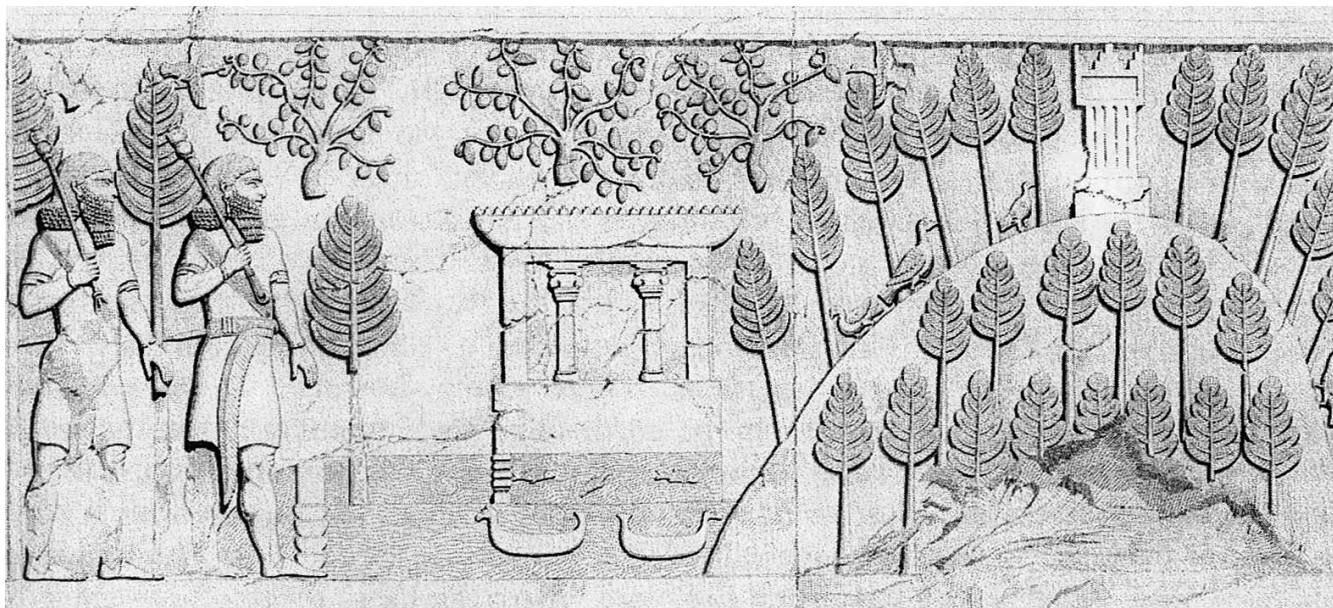
²⁰ Zob. J. D. Wiseman, *Mesopotamian Gardens*, „Anatolian Studies” t. 33 (1983), nr 33, pl. XXXIIIa.

Drzewa), odpowiedzialne za vegetację, strzegące bram nieba i władające światem podziemnym¹⁶.

Zwyczaj zakładania ogrodów w obrębie dziedzińców pałacowych przejęli Asyryjczycy po przybyciu na teren Mezopotamii. Były one wystarczająco duże, by pomieścić nie tylko roślinność i elementy wyposażenia, ale także różne gatunki zwierząt, sprowadzanych często z odległych terenów. Przywożenie przez władców asyryjskich egzotycznej fauny i flory z podbitych krajów spowodowało powstanie ogromnych założeń ogrodowo-parkowych przy pałacach w nowo wznoszonych stolicach imperium. W rocznikach królewskich znajdujemy informacje o poświęcaniu dużych części miasta na takie założenia, o szeroko zakrojonych pracach irygacyjnych, niezbędnych do ich nawadniania, oraz o terytoriach, z których sprowadzano rośliny i zwierzęta. Te ostatnie traktowano jako dowody królewskiej dominacji nad podbitymi krajami. Najstarsze takie wzmianki pochodzą z roczników asyryjskiego władcy Tiglatpilezara I (1114–1076 p.n.e.)¹⁷. Assurnasirpal II (883–859 p.n.e.) informuje nas o założeniu ogromnego ogrodu w wybudowanej na jego rozkaz stolicy w Kalchu (ob. Nimrud). W ogrodzie tym posadzono rośliny przywiezione z krajów, przez które maszerowały jego wojska. Wodę do ogrodu sprowadzono ze źródeł górskich kanałem zbudowanym tylko do tego celu¹⁸. Wzniesioną przez siebie nową stolicę w Dur-Szarrukin (ob. Chorsabad) Sargon II (722–705 p.n.e.) ozdobił wspaniałymi ogrodami i sadami.

Jedno z takich założeń, przyległe do królewskiego pałacu, przedstawiono na zachowanym do dziś monumentalnym reliefie ortostatowym [il. 5]. Jest on dowodem potwierdzającym dwie kolejne (obok sprowadzania egzotycznych roślin i zwierząt) cechy charakterystyczne mezopotamskich ogrodów królewskich lokowanych w obrębie miast: imitowanie obcych krajobrazów oraz zapożyczanie elementów architektonicznych. Przedstawia bowiem sztucznie utworzone wzgórze, porośnięte drzewami, na którego szczycie stoi ołtarz. U stóp wzgórza rozciąga się jezioro (również sztucznie stworzone), a na jego brzegu znajduje się pawilon ogrodowy wsparty na filarach. Za nim rosną drzewa owocowe. Styl tego ogrodu jest bez wątpienia naturalistyczny – imituje wyżynny lub górski krajobraz, nietypowy dla równinnej Mezopotamii. Takie sztuczne wzniesienia konstruowano z cegieł, obsypywanych następnie ziemią uprawną. Kształt pawilonu także nie jest typowy dla architektury mezopotamskiej – wyraźnie wskazuje na zapożyczenie z terenu północnej Syrii, gdzie taka forma, znana pod nazwą *bit-hilani* ('dom filarów'), stanowiła część składową pałaców¹⁹. W Asyrii stała się elementem nie tylko architektury pałacowej, ale także ogrodowej.

Górskie zbocza obsadzone różnorodnymi drzewami, naśladujące krajobraz gór Amanus (ob. góry Nur) w północno-zachodniej Syrii, nawadniane za pomocą akweduktu doprowadzającego wodę z górskich rzek, były częścią rozległego założenia ogrodowego stworzonego dla króla Sancheryba (704–681 p.n.e.) przy jego pałacu w Niniwie (ob. Kujundżyk)²⁰. W obrębie ogrodu stało kilka pawilonów. Założenie to jest dziś

identyfikowane przez niektórych badaczy jako słynne „wiszące ogrody”, jeden z siedmiu cudów świata starożytnego, który – zdaniem owych badaczy – znajdował się nie w Babilonie, ale właśnie w Niniwie²¹, i miał stanowić wspaniały produkt końcowy długiego okresu rozwoju tego typu ogrodów w Mezopotamii. Fragmentarycznie zachowany relief ortostatu z przedstawieniem tego ogrodu za panowania wnuka Sancheryba, Assurbanipala (668–627 p.n.e.), znajduje się obecnie w British Museum. Na szczycie sztucznie wykonanego wzgórza stoi pawilon wsparty na filarach, od którego biegnie ścieżka z niewielkim ołtarzem, przecięta strumieniem wody spływającej z pobliskiego akweduktu. Tak właśnie interpretuje się ceglana konstrukcję arkadową widoczną po prawej stronie. Mniejsze strumienie płyną w dół wzgórza porośniętego różnymi gatunkami drzew. Rosną one także po obu stronach pawilonu. Z czasów tego samego władcy pochodzi najbardziej chyba znany relief asyryjski, przedstawiający go uczującego w ogrodzie w towarzystwie żony²².

Ogrody zakładano w Mezopotamii także przy świątyniach. Ich istnienie jest poświadczone w źródłach pisanych, same ogrody natomiast zachowały się bardzo słabo. Wczesne wzmianki o kultowych czy też świętych ogrodach dotyczą sanktuariów sumeryjskich bóstw Inanny, Enlila i Anu²³. Wspomniany już Sancheryb, domniemany twórca słynnych „wiszących ogrodów”, był także inicjatorem budowy świątyni obchodów święta Nowego Roku w Assur, którą otoczył ogrodem. Rezultaty badań, przeprowadzonych przez niemiecką ekspedycję archeologiczną, pozwoliły odtworzyć plan tego założenia. Wynika z niego, iż drzewa i krzewy były tam sadzone w regularnych rzędach ze wszystkich stron świątyni. Rośliny rosły także na wewnętrznym dziedzińcu budowli świątynnej. Ogrody świątynne wykorzystywano przede wszystkim jako miejsce

il. 5 Ogród Sargona II w Dur-Szarrukin; za: P. E. Botta, E. Flandin, *Monument de Ninive*, Paris 1849, t. 2, pl. 114

²¹ Zob. *ibidem*, s. 207 n.

²² Zob. J. Śliwa, *Sztuka i archeologia starożytnego Wschodu*, Warszawa-Kraków 1997, s. 349, il. 340.

²³ Zob. J. D. Wiseman, *op. cit.*, s. 144.

il. 6 Mężczyzna zrywający kwiaty, malowidło z pałacu w Knossos; za: E. Churchill Semple, *Ancient Mediterranean Pleasure Gardens*, „Geographical Review” 1929, nr 3, s. 431, il. 8

²⁴ Zob. M. C. Shaw, *The Aegean Garden*, „American Journal of Archaeology” 1993, nr 4, s. 661.

sprawowania ceremonii religijnych. W ogrodzie wspomnianej świątyni w Assur król, reprezentujący boga, celebrował podczas święta Nowego Roku uroczyste zaślubiny z kapłanką.

Asyryjczycy mieli także publiczne ogrody – lokowane nad rzeką lub kanałem, aby ułatwić nawadnianie – służące całej społeczności miasta jako źródło pożywienia. Miały więc wyłącznie utylitarne charakter.

Wspólne dla sztuki ogrodów Mezopotamii i Egiptu jest występowanie założeń lokowanych w obrębie dziedzińców budowli, o regularnych planach. Jednak ogrody zakładane przy rezydencjach królewskich, tworzone tak, aby za pomocą sztucznych środków jak najwierniej oddać naturalny krajobraz, znacznie różniły się od egipskich, które cechowała regularność planu i symetria.

Łagodny klimat panujący w krajach położonych w basenie Morza Śródziemnego umożliwiał zakładanie i pielęgnację ogrodów. Kolejne egzemplifikacje takich założeń, chociaż zachowane bardzo fragmentarycznie, pochodzą ze starożytnej Grecji. Początki greckich ogrodów sięgają epoki egejskiej, a właściwie tej jej fazy, którą określamy mianem minojskiej, rozwijającej się na Krecie. Archeologiczne dowody istnienia takich ogrodów w tamtym okresie są więcej niż skromne, choć znaleziska glinianych i fajansowych donic wskazują na zwyczaj sadzenia kwiatów lub innych roślin. Niewykluczone, iż stawiano je na dziedzińcach domów, tworząc coś w rodzaju wewnętrznego ogrodu. Taki ogród mógł istnieć we wschodnim skrzydle pałacu w Fajstos, co zdają się sugerować wykonane za pomocą narzędzi otwory w skalistym gruncie włączonym w obręb zabudowań pałacowych, przypuszczalnie użyte do sadzenia²⁴. Zachowane

malowidła ściennie przedstawiające kobiety i, rzadziej, mężczyzn wśród roślin, bez jakichkolwiek struktur architektonicznych typowych dla ogrodu [il. 6], mogą wskazywać, że egejskie ogrody nie miały charakteru formalnego założenia – adaptowano raczej w tym celu naturalny krajobraz, nieznacznie tylko modyfikując go²⁵.

Nasza znajomość ogrodów Grecji lądowej pochodzi głównie ze źródeł literackich, aczkolwiek pozostałości ogrodów odkryto również w trakcie badań wykopaliskowych²⁶. Greckie słowo określające ogród, κήπος (*kepos*), jest dosyć nieprecyzyjne i może oznaczać zarówno ogród warzywny, kwiatowy, jak i park, sad, winnicę czy gaj przy świątyni. Literatura dostarcza dowodów na istnienie ogrodów w Grecji już w VIII w. p.n.e. Były to głównie założenia o charakterze użytkowym, zaprojektowane tak, by być praktycznymi raczej niż atrakcyjnymi, aczkolwiek poświadczane jest także istnienie gajów związanych ze świątyniami. Księga 24 *Odysei* Homera zawiera opis farmy Laertes, obejmującej pola, winnice i sady²⁷. W tym samym dziele znajdziemy jednak również liczne wzmianki o świętych gajach otaczających sanktuaria, w których rosły drzewa²⁸.

Badania przeprowadzone w starożytnych greckich miastach poświadczają brak ogrodów w obrębie domów miejskich. Typowe greckie miasto, na planie ortogonalnym, charakteryzowało się gęstą zabudową mieszkalną, złożoną z niemal jednakowych domów usytuowanych bardzo blisko siebie, tak że nie pozostawał nawet skrawek wolnego miejsca, który mógł być użyty do założenia prywatnego ogrodu. Sadzenie roślin na centralnych dziedzińcach – typowych dla greckich domów – także nie było możliwe, ponieważ wykorzystywano je do wykonywania czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa. Ponadto dziedzińce te wykładano kamiennymi płytami lub mozaiką, co wykluczało sadzenie roślin. Znaleźiska glinianych dużych naczyń z otworem w dnie – wskazującym, iż używano ich jako donic – pozwalają przypuszczać, że sadzono w nich rośliny ozdobne. Niewykluczone, iż stawiano je na dziedzińcach, tworząc coś w rodzaju namiastki ogrodu²⁹.

Brak ogrodu przydomowego nie oznacza, że w greckich miastach brakowało terenów zielonych. Świątynie bóstw położone w takich ośrodkach ozdobiane były niewielkimi gajami drzew oliwnych i laurowych, zaopatrzonymi w studnie lub system irygacyjny doprowadzający wodę. Dowody na istnienie tego typu założenia znaleziono np. przy Ołtarzu 12 Bogów w Atenach – w postaci kanałów wodnych oraz otworów wykutych w podłożu, w których sadzono drzewa³⁰. Agory – centralne place miejskie – także obsadzano drzewami, mającymi dostarczać cień obywatelom uczestniczącym w publicznych zgromadzeniach. Dobrym przykładem jest agora ateńska, ozdobiona topolami i platanami posadzonymi wzdłuż dróg i kanałów odpływowych³¹.

Począwszy od VI w. p.n.e., regułą stało się zakładanie ogrodów poza obrębem miast, w pobliżu źródła wody. Piękne, okazałe założenia ogrodowe należały do prywatnych domów lokowanych w dzielnicach podmiejskich albo na rolniczych terenach greckich polis. Sanktuaria bóstw

²⁵ Zob. *ibidem*, s. 666.

²⁶ Zob. M. Carroll-Spillecke, *The Gardens of Greece from Homeric to Roman Times*, „Journal of Garden History” 1992, nr 2, s. 94.

²⁷ Homer, *Odyseja*, przeł. J. Parandowski, Warszawa 1989, s. 317 n.

²⁸ *Ibidem*, s. 68.

²⁹ Zob. D. M. Robinson, *Vases Found in 1934 and 1938*, Baltimore 1950, s. 415.

³⁰ Zob. H. A. Thompson, *The Altar of Pity in the Athenian Agora*, „Hesperia” 1952, nr 1, s. 50.

³¹ Zob. M. Carroll-Spillecke, *op. cit.*, s. 86.

³² Zob. *ibidem*, s. 91.

³³ Zob. *ibidem*, s. 90.

³⁴ Nie byłyby to najstarsze znane ogrody publiczne – na miano takich zasługują (jak już wskazano) publiczne ogrody asyryjskie, jednak one, ze względu na zdecydowanie utylitarny charakter, nie mogą być uważane za pierwowzór współczesnych publicznych założeń ogrodowych.

³⁵ Zdaniem niektórych badaczy, pierwowzorów dla rzymskich ogrodów należy szukać w założeniach ogrodowych greckich władców hellenistycznych Wschodu. Zob. np. A. Wallace, Hadrill, *Horti and Hellenization*, [w:] *Horti Romani. Atti del Convegno Internazionale Roma, 4-6 maggio 1995*, red. M. Cima, E. La Rocca, Roma 1998, s. 1. Należy jednak zaznaczyć, iż nie ma żadnych dowodów na poparcie takiej tezy.

³⁶ Zob. W. F. Jashemski, *The Gardens of Pompeii, Herculaneum and the Villas Destroyed by Vesuvius*, New Rochelle [New York] 1979, przyp. 3.

³⁷ Zob. L. Farrar, *Ancient Roman Gardens*, Stroud 2011, s. 15.

³⁸ R. Ling, *The Arts of Living*, [w:] *The Oxford History of Roman World*, ed. J. Boardman, J. Griffin, O. Murray, Oxford 2001, s. 376.

sytuowane poza obrębem miast były otoczone przez gaje, które odgrywały rolę publicznych ogrodów, odwiedzanych przez pielgrzymów zarówno w celach kultowych, jak i w poszukiwaniu schronienia przed słońcem. Łączyły więc w sobie cechy religijne, użytkowe i estetyczne.

Starożytne greckie kompleksy sportowe zwane gimnazjonami lokowano w obrębie parków, w których obok drzew dających cień znajdowały się także zbiorniki wodne dla ochłody i odświeżenia po wysiłku. Święte gaje na peryferiach Aten mieściły trzy gimnazjony, powstałe w V i IV w. p.n.e.³² Zespół budowli tworzących kompleks sportowy łączył się z ogrodem w jedną całość, dostępną dla wszystkich. Wśród drzew ustawione były posągi bóstw i herosów. Ogrody przy gimnazjonach często mieściły szkoły zakładane przez słynnych greckich filozofów. Dostarczały bardzo dogodnego miejsca do prowadzenia dysput filozoficznych, ale także pożywienia dla mistrza i jego uczniów. W obrębie założeń ogrodowych mieszczących szkoły filozoficzne sytuowano często obiekty architektoniczne związane z ich przeznaczeniem albo upamiętniające założyciela. W ogrodach Likajonu, szkoły filozoficznej założonej przez Teofrastosa, znajdowały się świątynia dedykowana Muzom oraz pomnik grobowy fundatora³³.

W IV w. p.n.e. popularne stały się ogrody zakładane wokół grobów i heroonów, występujące nie tylko na terenie Grecji lądowej, ale także w greckich ośrodkach w Azji Mniejszej. Monumenty i otaczające je gaje upamiętniały szczególnie zasłużonych obywateli miast greckich.

Greckie ogrody wszystkich typów były symetrycznie zaplanowanymi założeniami dostarczającymi miejsca do rozrywki i odpoczynku, związanymi przede wszystkim z budowlami o charakterze publicznym. Ich powszechna dostępność wskazuje, że można je uważać za pierwowzór współczesnych parków i ogrodów publicznych³⁴.

W przeciwieństwie do Greków, Rzymianie zakładali ogrody przy swoich posiadłościach zarówno w mieście, jak i na wsi. Rzymski *hortus* był istotnym elementem prywatnego domu, a jego status nieodzownej części rzymskiej architektury mieszkalnej jest najprawdopodobniej rodzimą tradycją, mającą korzenie w samej Italii³⁵. Rezultaty badań wykopaliskowych w Pompejach pokazują, że ogrody stanowiły stały element nie tylko domów, ale także budowli publicznych, takich jak sklepy, szkoły, zajazdy czy palestry³⁶.

Pierwsze rzymskie ogrody, zakładane w tylnej części domu typu italskiego, miały raczej praktyczny niż ornamentalny charakter. Najstarsze znane pozostałości takich założeń pochodzą z Pompejów i są datowane na koniec IV w. p.n.e.³⁷ Kształt rzymskiego domu zmienia się w II w. p.n.e. pod wpływem greckim. Dziedziniec perystylowy – grecka, hellenistyczna forma architektoniczna – staje się częścią składową nowego domu typu grecko-rzymskiego. Inaczej niż Grecy, Rzymianie przekształcili ten otwarty teren w ogród, który stał się dla nich „głównym aspektem sztuki życia”³⁸. Ogród perystylowy miał charakter ornamentalny i rekreacyjny, służył odpoczynkowi i rozrywce [il. 7]. Początkowo celem założyciela takiego ogrodu było stworzenie atrakcyjnej, natural-

il. 7 Rekonstrukcja ogrodu perystylowego w domu Wettiuszów, Pompeje;
za: www.commons.wikimedia.org/wiki/File:Vettii2.jpg (data dostępu: 10 XII 2014)

³⁹ Zob. *ibidem*, s. 377.

⁴⁰ Zob. L. Farrar, *op. cit.*, s. 40.

⁴¹ Zob. W. F. Jashemski, *op. cit.*, s. 227.

⁴² Zob. *ibidem*, s. 115.

⁴³ Zob. K. T. von Stackelberg, *The Roman Garden. Space, Sense and Society*, London – New York 2009, s. 26.

⁴⁴ Zob. L. Farrar, *op. cit.*, s. 109.

nej przestrzeni, wkrótce jednak sztuczne elementy zaczęły odgrywać dominującą rolę, co objawiło się we wprowadzeniu formalnych, symetrycznych planów, dekoracji rzeźbiarskiej i architektury ogrodowej czy w kształtowaniu drzew. Modne stało się również łączenie rzeźb z listowiem, zwłaszcza dekoracyjnym bluszczem. Takie formalne planowanie i wyposażanie ogrodów oraz sztuka ozdobnego strzyżenia drzew i krzewów rozpoczęły się za panowania Augusta, kiedy pojawiły się pierwsze symetrycznie zaplanowane ornamentalno-rekreacyjne ogrody³⁹. Sztuka ogrodowa we współczesnym rozumieniu jest zatem osiągnięciem rzymskim.

Głównym czynnikiem, który wpływał na plan rzymskiego ogrodu, była architektura. Determinowała ona zarówno kształt całego założenia, jak i jego wyposażenie. Szeroki wachlarz architektonicznych elementów dekoracyjnych obejmował pawilony lub pomieszczenia określane jako *diaeta* (służące do odpoczynku i poobiedniej sjesty) pergole, otwarte, pokryte winoroślą altany używane do spożywania posiłków, baseny i fontanny. Altany służące jako jadalnie wyposażane były w porze letniej w kamienne łoża, najczęściej trzy, zwane z grecka *kline*, Rzymianie przejęli bowiem grecki zwyczaj spożywania posiłków w pozycji półleżącej. Łoża takie zostały znalezione w kilku ogrodach rzymskich w Kampanii⁴⁰. W dekoracyjnych basenach o różnych kształtach, często sporych rozmiarów i zajmujących znaczną część ogrodu, hodowano ozdobne gatunki ryb. Ich wewnętrzne ściany pokrywane były wodoodpornym tynkiem, a ten – malowidłami przedstawiającymi ryby i inne stworzenia wodne. W ogrodzie domu Marcusa Epidiusa Sabinusa w Pompejach znaleziono basen z pozostałościami takiej dekoracji⁴¹.

Ważnym elementem ogrodu była fontanna, najczęściej przyjmująca kształt misy lub dużej wazy wykonanej z marmuru, z otworem w dnie, służącym do podłączenia do rury doprowadzającej wodę. Jako podpórki często wykorzystywano figury istot fantastycznych, sylenów, centaurów czy sfinksów. Fontanny mogły składać się także z brązowej, rzadziej marmurowej, figury z otworem na ołowianą rurę doprowadzającą wodę, umieszczonej pośrodku basenu. W obrębie bardzo rozmaitych przedstawień dominują istoty związane z wodą: nimfy lub bóstwa wodne i członkowie ich orszaków. Nie było niczym niezwykłym lokowanie prywatnych, niewielkich świątyń w obrębie ogrodów, dedykowanych bóstwom domowym lub łączonym z ogrodami. Wskazują na to znaleziska z ogrodów pompejańskich, w których w trakcie badań wykopaliskowych zidentyfikowano ponad 100 takich obiektów⁴².

Elementy architektoniczne ogrodu miały na celu uwydatnienie wzajemnego oddziaływania przestrzeni wewnętrznej i zewnętrznej. Ich dynamika została zintensyfikowana przy użyciu środków dekoracyjnych w postaci rzeźb, malowideł czy mozaik⁴³. Posągi ustawiane w ogrodach łączyły się z nimi bezpośrednio, stąd najczęstszy temat rzeźby ogrodowej stanowiły wizerunki Wenus, patronki ogrodów i rosnących w nich roślin. Posągi tej bogini zostały znalezione w licznych rzymskich ogrodach, co świadczy o jej popularności. Najczęściej spotykaną wersją jest

przedstawienie Wenus przykucniętej, związującej włosy lub nakładającej sandał⁴⁴. Popularny był także kojarzony z Wenus Eros, wyobrażany jako pulchne dziecko ze skrzydłami, trzymające łuk i strzały. W kontekście ogrodowym często spotykany był Priap, rustykalne bóstwo zapewniające płodność i urodzajność. Do bardzo częstych należały wizerunki Bachusa, boga wina i winnej latorośli, oraz członków jego orszaku: menad, satyrów czy sylenów. Przedstawianie tych postaci w scenach picia, spania czy seksualnych igraszek wprowadzało nastrój radosnego hedonizmu⁴⁵. Ogrody były często miejscem poetyckich recytacji i występów muzycznych, dlatego funkcję ich wystroju mogły pełnić także posągi Apolla oraz Muz.

Niektóre perystylowe ogrody szczególnie dużych rozmiarów – wypełnione krzewami, fontannami, obficie dekorowane posągami i często malowidłami pokrywającymi ogradzające je mury – odbijały dążenia bogatej klasy średniej do naśladowania założeń ogrodowych rzymskich arystokratów w ich wiejskich posiadłościach⁴⁶. Ogrody takie były znacznie bardziej okazałe, niekiedy kilkupoziomowe⁴⁷. Cechowało je wzajemne oddziaływanie założeń architektonicznych i otaczającego krajobrazu, projektowano je bowiem tak, aby wtopiły się w otoczenie⁴⁸.

Idealne do zakładania takich ogrodów były rozległe tereny porośnięte lasem, przecięte strumieniami, pełne ścieżek do odbywania spacerów lub przejażdżek. Cennym źródłem do ich poznania są dwa listy Pliniusza Młodszego opisujące jego wille w Laurentum w pobliżu Ostii oraz w Toskanii⁴⁹. Opis tej ostatniej zawiera szczególnie wartościowe informacje pozwalające zrekonstruować wygląd ogrodów w wiejskich posiadłościach. Sama willa usytuowana była na wzgórzu, skąd rozciągał się najlepszy widok na otaczające ją ogrody, zaprojektowane tak, aby stanowiły jedną całość z domem. W naturalny sposób dom z ogrodem łączył taras, zamknięty z jednej strony portykiem, którego podpory tworzyły tło dla ogrodu, nawiązując tym samym do perystylu otaczającego ogrody domów miejskich. Taras dzielił się na kilka części, mieszczących rabaty różnych kształtów, rozgraniczone nisko przyciętymi krzewami bukszpanu. Zbocze biegnące poniżej tarasu również porastał bukszpan, uformowany na podobieństwo dzikich zwierząt. Trawnik rozciągający się poniżej, otoczony ścieżkami spacerowymi, zamknięty był żywopłotem, także przyciętym w fantazyjne figury. Za trawnikiem znajdowała się owalna promenada. Całość, otoczona murem ukrytym za żywopłotem, tworzyła wewnętrzny ogród. Za nim rozciągał się duży park w kształcie hipodromu, stanowiący przyjemne dla oka połączenie elementów naturalnych i sztucznych. Na jednym z jego końców stało *triclinium* – przesłonięta winoroślą pergola wsparta na czterech marmurowych niskich kolumnach, ozdobiona fontannami. W całym parku, służącym przechadzkom lub przejażdżkom, ustawione były marmurowe ławy, przy których także stały fontanny⁵⁰. Ogrody tokańskiej willi Pliniusza Młodszego postrzegano jako modelowe – jego współcześni wzorowali się na nich, projektując własne założenia. Instrukcje zawarte we wspomnianych listach, wyrażające pogląd, iż ogród powinien odbijać naturę i odróż-

⁴⁵ Zob. K. T. von Stackelberg, *op. cit.*, s. 27.

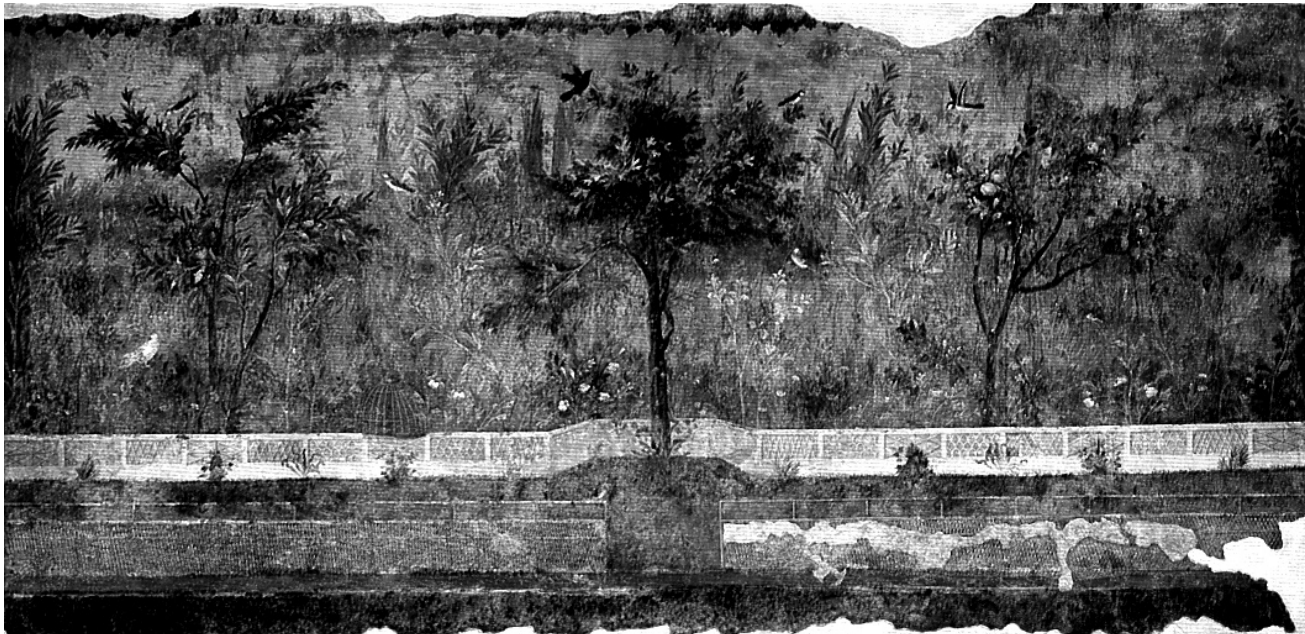
⁴⁶ Zob. R. Ling, *op. cit.*, s. 380.

⁴⁷ Zob. L. H. Albers, *The Perception of Gardening as Art*, „Garden History” 1991, nr 2, s. 164.

⁴⁸ Zob. M. Carroll-Spillecke, *Garten. Griechenland und Rom*, [w:] *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Hrsg. H. Cancik, H. Schneider, Stuttgart-Weimar 1998, t. 4, s. 790.

⁴⁹ Zob. *The Letters of the Younger Pliny*, transl. J. Delaware Lewis, London 1879, s. 61 n, 151 n.

⁵⁰ Zob. *ibidem*, s. 153 n.

il. 8 Malarskie przedstawienie ogrodu z Domu Liwii, Prima Porta; za: E. Churchill Semple, *Ancient Mediterranean Pleasure Gardens*, „Geographical Review” 1929, nr 3, s. 435, il. 10

niać się od otaczającego krajobrazu poprzez podkreślenie jego naturalnych cech, inspirowały projektantów XVII- i XVIII-wiecznych ogrodów krajobrazowych⁵¹.

Charakterystyczny wydłużony kształt hipodromu, jaki przybrał park tokańskiej willi Pliniusza Młodszego, był wykorzystywany nie tylko w planowaniu ogrodów willowych. Formę wydłużonego prostokąta o zaokrąglonych narożnikach stosowano także przy zakładaniu ogrodów zdobiących rezydencje cesarskie. Taki kształt miał dolny ogród pałacu Domicjana na Palatynie, otoczony kolumnadami i wyposażony w dwie fontanny⁵².

Ogrody imitujące greckie i egipskie krajobrazy, stanowiące dobrze zaaranżowaną całość z otaczającymi budynkami, zostały założone przy willi Hadriana w Tivoli. Portyk północny, nazwany Poikile, tak jak słynna ateńska stoa, otwierał się na tak samo określany ogród. Przyległą dolinę ukształtowano tak, aby odzwierciedlała wygląd idyllicznej doliny Tempe w Tesalii w Grecji, u podnóżu Olimpu. Mała, w połowie sztucznie stworzona dolina z basenem zwanym Kanopos odtwarzała wygląd terenu o takiej samej nazwie, położonego w delcie Nilu⁵³.

Cechą charakterystyczną rzymskiej architektury mieszkalnej lokowanej w centrach miast były wielopiętrowe budynki mieszkalne, znane z Rzymu i Ostii. Szczególnie interesującym przykładem są tzw. Zielone Domy w Ostii – rodzaj antycznego osiedla dla dobrze sytuowanych przedstawicieli klasy średniej. W projekcie całego kompleksu uwzględniono dodatkową przestrzeń na wspólny ogród, wyposażony w sześć dużych zbiorników wodnych. Otaczał on środkowe mieszkania. Wokół niego wybudowano kolejne domy⁵⁴. Pliniusz Starszy informuje nas, że ubodzy mieszkańcy kamienic czynszowych mieli w zwyczaju zakładać

⁵¹ Zob. K. T. von Stackelberg, *op. cit.*, s. 25.

⁵² Zob. L. Farrar, *op. cit.*, s. 54.

⁵³ Zob. *ibidem*, s. 53.

⁵⁴ Zob. *ibidem*, s. 21.

miniaturowe ogrody w skrzynkach usytuowanych w oknach swoich mieszkań. Te wyobrażenia ogrodów, *imagine hortorum*, stanowiły namiastkę krajobrazów wiejskich⁵⁵. W późniejszych okresach przekształciły się one w ogrody balkonowe, a następnie w ogrody zakładane na płaskich dachach kamienic, wyłożonych grubą warstwą żyznej ziemi, w której sadzono rośliny⁵⁶.

Monumentalne ogrody, zaprojektowane tak, aby pełnić funkcję przyjemnego, rekreacyjnego miejsca, były zakładane przy publicznych budynkach. Zdobiące je rośliny nie miały charakteru przypadkowego, ich dobór stanowił część projektu architektonicznego całości⁵⁷. Takie formalnie rozplanowane założenia, przeznaczone do użytku publicznego, przecinane ścieżkami, przy których znajdowały się marmurowe ławy oraz źródła odświeżającej wody, sytuowano przy świątyniach, teatrach i termach. Znaczenie tego typu założeń dla mieszkańców miast podkreśla fakt, iż uwzględniono je na marmurowym planie Rzymu wykonanym w czasach panowania Sewerów⁵⁸.

Rozbudowana sieć akweduktów zapewniała dostarczanie odpowiedniej ilości wody potrzebnej do utrzymania zarówno wielkich publicznych założeń, jak i luksusowych prywatnych ogrodów.

Informacje ze źródeł pisanych uzupełnione znaleziskami archeologicznymi obrazują przemianę pierwotnego skromnego rzymskiego ogrodu o wyłącznie utylitarnym charakterze w przestrzeń konceptualną, bogato dekorowaną i zaprojektowaną tak, aby służyła odpoczynkowi i rozrywce. Będąc początkowo jedynie źródłem pożywienia, z biegiem czasu ogród rzymski przekształcał się w starannie zaprojektowaną realizację stanowiącą wyraz idei estetycznych i kulturowych połączonych z praktycznymi zaletami. Taki obraz ogrodu wyłania się z rzymskiej literatury i sztuki, ponieważ pejzaże ogrodowe należały do popularnych motywów dekoracyjnych rzymskich willi [il. 8].

U podstaw tworzenia starożytnych ogrodów leżała ta sama chęć zaadaptowania otaczającego terenu do ludzkich potrzeb oraz wyobrażeń, która daje impuls do kreacji współczesnych założeń ogrodowych. Powstanie zarówno rozległych, starannie, symetrycznie zaplanowanych egipskich ogrodów, jak i mezopotamskich i rzymskich założeń imitujących naturalne krajobrazy było świadectwem tych samych dążeń, wpływających albo z przekonań religijnych ich autorów, albo z kulturowanych wartości czy też gustów i aspiracji ich właścicieli. W obu przypadkach starannie dobrana, bogata dekoracja architektoniczna i rzeźbiarska podkreślała przeznaczenie ogrodu.

dr Agata Kubala

Archeolog śródziemnomorski, absolwentka Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, adiunkt w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego. Prowadzi badania nad sztuką starożytnego Bliskiego Wschodu w I tysiącleciu p.n.e. oraz sztuką starożytnej Grecji i Rzymu ze szczególnym uwzględnieniem obiektów antycznych z dawnych wrocławskich kolekcji muzealnych. Brała udział w badaniach wykopaliskowych na Cyprze, w Izraelu i Syrii. Autorka książki *Wpływy greckie i perskie w sztuce Anatolii w okresie od poł. VI w. p.n.e. do końca IV w. p.n.e. (2006)* oraz artykułów poświęconych sztuce starożytnej i historii archeologii.

⁵⁵ Zob. K. T. von Stackelberg, *op. cit.*, s. 2.

⁵⁶ Zob. J. Lawson, *The Roman Garden*, „Greece & Rome” 1950, nr 57, s. 101.

⁵⁷ Zob. R. B. Lloyd, *Three Monumental Gardens on the Marble Plan*, „American Journal of Archaeology” 1982, nr 1, s. 91.

⁵⁸ Zob. *ibidem*, s. 92.

Summary

AGATA KUBALA/ Art of gardens in Antiquity

The paper aims at presenting development of the art of gardens in the Mediterranean countries in ancient times. The beginnings of this art reach back over two thousand years BC and are simultaneous to the emergence of the first civilisations of an urban type. The first gardens were designed with regard to size and shape of the available areas, and were created in Egypt in the period of the Old Kingdom. Since the very beginning these gardens had many features which later became a standard. Functions of an Egyptian garden used to play a crucial role and determined its form, but also its significance was important, especially when the gardens were situated near temples and tombs. The gardens which were a part of noblemen's properties and those established around royal palaces were of a more private character.

Garden complexes were also a part of architecture of ancient Middle East. The ability to irrigate, combined with human efforts, was the main factor of creating and maintaining gardens in Mesopotamia. Initially they played mainly an economical role of food suppliers, but as time went by, they became foremost ornamental complexes of a recreational character, founded within city borders. The royal palace gardens were the most characteristic of them all, they were imitations of mountain or highland landscapes, filled with plants brought from the conquered lands and architectural objects whose forms were borrowed from foreign cultures.

Mild climate favoured garden establishing in ancient Greece. One can presume that the beginnings of Greek art of gardens date back to the Egyptian period, even though there is not much evidence left. Gardens of continental Greece are slightly better recognised thanks to literature sources and results of research excavations. Except for strictly functional gardens, in ancient Greece we can find also vast recreational complexes, situated next to public edifices. The researchers led in Greek cities have proved lack of gardens attached to city houses.

Gardens were a constant element in housing estates and public edifices in ancient Rome. An original humble *hortus* was transformed at the beginnings of the Empire into a formal, neatly planned complex with its shape determined by architecture. Peristyle gardens, characteristic for urban villas, followed large garden complexes that were created in the countryside estates by Roman aristocrats. The preserved letters of Pliny the Younger are precious source of knowledge about these gardens. Monumental gardens embellished emperors' residences and public buildings designed for the people.